

מקום שרפת הפרה האדומה

הרב יונתן אדלר

מתוך: תחומין כב (תשס"ב)

ראשי פרקים

- א. המתקנים הקבועים באתר שרפת הפרה
- ב. מול פתח ההיכל
- ג. האתר המוצע בהר הזיתים
- ד. מסורת המובאת בכפתור ופרח
- ה. הצורך בהנמכת הכותל המזרחי של הר הבית

הרבה עסקו בזיהוי מקומו של המקדש על הר הבית. כאן נעסוק בבעיה שכמעט ולא עסקו בה - זיהוי מקום שרפת פרה האדומה בהר הזיתים.¹

א. המתקנים הקבועים באתר שרפת הפרה

במסכת פרה פ"ג מתואר טקס שרפת פרה האדומה בהר הזיתים. במשנה ג מובאים מספר פרטים על המתקנים שהיו במקום:

וכבש היו עושים מהר הבית להר המשחה² כיפין על גבי כיפין וכיפה כנגד האֵסם מפני קבר התהום, שבו כהן השורף את הפרה, ופרה וכל מסעדיה, יוצאין להר המשחה.

כשהגיעו להר הזיתים, מצאו שם מקום מוכן לשרפת הפרה שהיה נקרא "גת". זו לא שימשה לדריכת ענבים, אלא היתה ריבוע חצוב בסלע דומה לגת יין, ובו מערכה גדולה של עצים, שעליה נתנו את הפרה לשריפה (שם משניות ח-ל). במקום היה "בית טבילה" לשימוש הכהן השורף את הפרה (משנה ז). המתחם כולו היה בנוי על גבי חלל תת-קרקעי, כדי לחצוץ מפני קבר התהום (תוספתא פ"ג ורמב"ם הל' פרה אדומה ג,א).

לאחר שרפת הפרה, היו כותשים את האפר, וחלק ממנו היה נשמר שם, על הר הזיתים, בקביעות, ומשם לקחו הכהנים אפר להזאת מי חטאת.³

מתיאור זה עולה שמדובר במקום מסויים וקבוע. כל המתקנים שהיו שם היו קבועים בקרקע: הגת החצובה, בית הטבילה, המקום להנחת האפר, החלל התת-קרקעי והכבש הבנוי מהר הבית לאותו מתחם בהר הזיתים.

ב. מול פתח ההיכל

כדי לאתר את מקומו של מתקנים קבועים אלו, ניתן להעזר במשנה בפרה פ"ג מ"ט, שלפיה לאחר שחיטת הפרה, הכהן "טבל (אצבעו בדם) והִזָּה שבע פעמים כנגד בית קדש הקדשים, על כל הזיה טבילה." בבנין הבית התחשבו בהלכה זו, ולכן "כל הכתלים שהיו שם (בהר הבית) היו גבוהים, חוץ מכתל המזרחי, שהכהן השורף את הפרה עומד בהר המשחה ומתכַּן ורואה בפתחו של היכל בשעת הזית הדם" (מידות ב,ד).

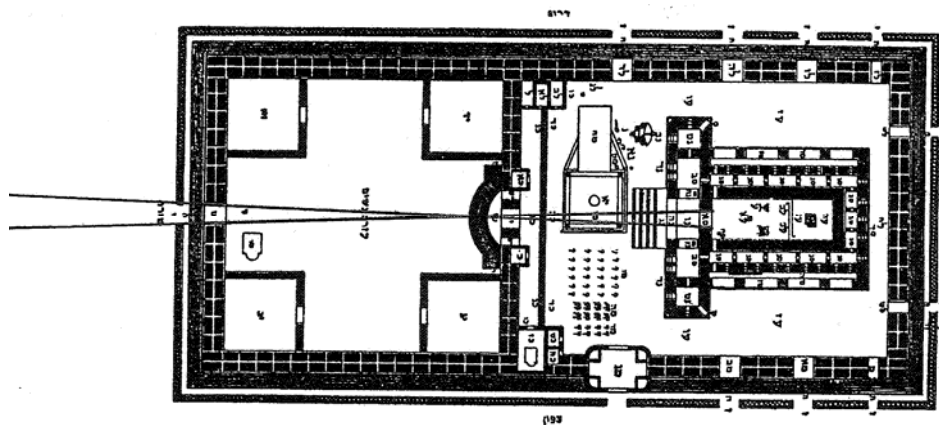
1. [פרופ' אשר קאופמן (Ariel), in: A. S. Kaufman, New Light upon Zion: The Plan and Precise Location of the Second Temple, in: Ariel,) 43, Jerusalem 1977, pp. 63-99] ניסה בכיוון הפוך לאתר את מקום המקדש ע"פ ממצאים שמצא בהר הזיתים, ואשר אותם חשב כמציניים את מקום שריפת הפרה. אולם איתור זה לוקה בחסר, כיון שלא נערכה סריקה על פני כל הר הזיתים לכל היקפו ולכל גובהו, לחיפוש ממצאים כאלה היכולים אולי אף הם לשמש לאתר שריפת הפרה. – הערת עורך (א.ד.).

2. היינו הר הזיתים.

3. פרה שם, משנה יא (עייין שם תוסי' יו"ט), ובתוספתא שם. ועייין שם בתפארת-ישראל, שהאפר נשמר באותו מקום ששרפו את הפרה, מעל החלל התת-קרקעי שחצץ מפני קבר התהום.

קו הראיה של הכהן מתואר בבבלי יומא טז, א ממזרח למערב, מהר הזיתים אל קודש הקדשים: מעל החומה המזרחית של הר הבית, ואח"כ דרך ארבעה שערים שעמדו בקו ישר: השער מזרחי של עזרת הנשים, שער נקנור, פתח האולם, ושער ההיכל. הר הבית איננו בנוי במישור, אלא עולה בשיפוע מהכותל המזרחי מערבה, עד לקודש הקדשים. בגלל זה היה צורך להנמיך את הכותל המזרחי של הר הבית, כדי שגובהו לא יחסום את קו הראיה דרך החלק התחתון של פתח ההיכל. כך מסביר רש"י שם: ומתכוין ורואה, מעל גובה ראש הכותל דרך השערים שלפנים הימנו, פתחו של היכל כשהוא מזה בדם, כדכתיב (במדבר יט, ד): "והזה אל נוכח פני אהל מועד" וגו'. ואם היה הכותל גבוה, אע"פ שהשערים מכוונים זה כנגד זה - שער הר הבית כנגד שער עזרת נשים ושער עזרת נשים כנגד שער העזרה הגדולה ושער העזרה כנגד פתח ההיכל - לא היה יכול לראות את פתח ההיכל דרך פתחים, לפי שההר הולך ומגביה ועולה, עד שקרקעית פתח ההיכל גבוה כ' אמות [וליותר מקרקעית רגלי הר הבית, ונמצאת אסקופת ההיכל גבוהה ממשקוף פתח הר הבית, ולא יוכל לראות חלל הפתח של ההיכל דרך אותו פתח.

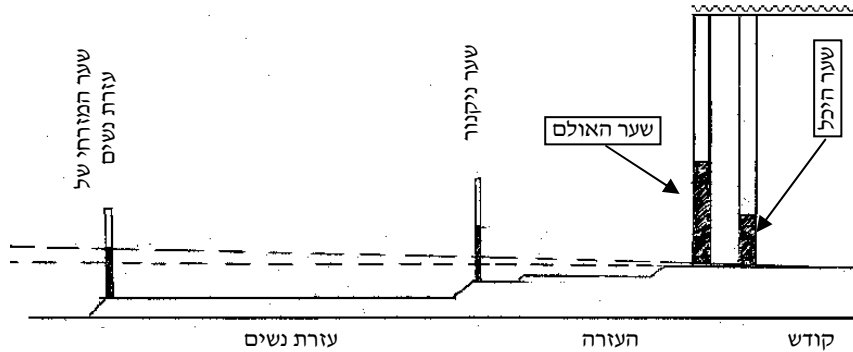
ההכרח להסתכל בפתח ההיכל דרך השערים דווקא, מגביל מאד את שדה הראיה של הכהן. על ידי חישוב שדה הראיה האפשרי של הכהן, אפשר להצביע על השטח שבו אפשר היה לשרוף את הפרה בהר הזיתים, וכדלהלן:

רוחב שדה הראיה: שני הדברים המעכבים את הראיה בקצה הדרומי של שדה הראיה הם המזוזה הצפונית של שער ההיכל, והמזוזה הדרומית של שער המזרחי של עזרת הנשים. שני הדברים המעקבים את הראיה בקצה הצפוני של שדה הראיה הם המזוזה הדרומית של שער ההיכל, והמזוזה הצפונית של שער המזרחי של עזרת הנשים. שני קווים אלה נוטים 2.337° מהציר מזרח-מערב. חשבון טריגונומטרי מראה שכהן העומד על הר הזיתים במרחק של כ- 560 מטר משער ההיכל, יכול לראות את פתח ההיכל מתוך שטח שרוחבו (צפון-דרום) הוא כ-40 מטר.⁴

גובה שדה הראיה: שני הדברים המעכבים את הראיה בקצוות שדה הראיה לגובה הם רצפת ההיכל מלמטה, והמשקוף של השער המזרחי של עזרת הנשים מלמעלה. נחלקו הראשונים בענין ההפרש בין שני הנ"ל:⁵ לפי רש"י, רצפת ההיכל עמדה במפלס של 5.5 אמות מתחת למפלס של משקוף השער המזרחי של עזרת הנשים. לפי הרמב"ם, ההפרש היה 4 אמות. שדה הראיה של אדם העומד בהר הזיתים במרחק של כ- 560 מטר מפתח ההיכל עולה 12.5 מטר מהמפלס של רצפת ההיכל לפי שיטת רש"י, ו- 9 מטר לפי שיטת הרמב"ם.⁶

4. כדי להקל על החישובים, נקטתי כאן באמה בת 50 ס"מ.
 5. מחלוקתם היא האם היו מדרגות בצד המערבי של הדוכן שעמד בעזרה, ואם כן הגובה של הדוכן (אמה וחצי) אינו נחשב בחשבון. לפי שיטת רש"י (המצוטט לעיל), היו מדרגות יורדות, ואילו לשיטת הרמב"ם (הלי בית הבחירה ג, ו), לא היו מדרגות יורדות.
 6. אורך השטח בכיוון מערב-מזרח, כאשר עולים 12.5 מטרים באזור הזה של הר הזיתים הוא כ- 40 מטר בממוצע. יש לקחת בחשבון שהקרקע במקום שרפת הפרה היה נמוך במקצת מהשיעורים שהזכרנו, עכב גובהה של מערכת העצים וגובה העניים של הכהן השורף, פחות עומקה של הגת.

לסיכום: העומד בהר הזיתים יכול להסתכל לתוך ההיכל דרך קו הראיה המוזכר במסכת יומא מתוך שטח מרבי של כ- 40x40 מטר. כאמור, שטח זה נמצא מול פתח ההיכל, בקו ישר מזרחה.⁷

לפי האמת, השטח האפשרי לשרפת הפרה היה מצומצם מזה בהרבה, מפני שהמזבח עמד מול פתח ההיכל וחסם חלק ניכר משדה הראיה שהזכרנו. נחלקו התנאים במיקום המדויק של המזבח ברוחב העזרה (ובעקבותיהם נחלקו הראשונים בפירוש דבריהם) - לפי דעת רבי אליעזר בן יעקב (בבלי יומא לז, א), המזבח עמד כולו בחלק הדרומי של העזרה, ולפי זה המזבח חסם לפחות רבע משדה הראיה שהזכרנו. לפי שאר התנאים (שם טז, ב), המזבח עמד יותר צפונית ברוחב העזרה, וחסם את כמעט כל שדה הראיה הנ"ל. לפי שיטתם, נשאר מרווח צר ביותר מעל המזבח (ואולי גם לצפונה) שדרכו היה אפשר לראות את פתח ההיכל.

אם כן, נמצא שמקום שרפת הפרה חייב להיות ממוקם בקו ישר מזרחה מול בית קודש הקדשים, ובאותו מפלס; ואפשרות הסטייה היא לכל היותר בתוך שטח של פחות מ-40x40 מטר.

ג. האתר המוצע בהר הזיתים

אם נוכל רק לאתר את המקום שבו עמד בית קדש הקדשים, אפשר יהיה להצביע בדייקנות רבה על אתר שרפת פרה האדומה בהר הזיתים. אמנם רבו הדעות בין החוקרים באשר לאיתור מקום קדש הקדשים בהר הבית של ימינו, אך גם אם ניקח בחשבון את כל השיטות השונות בענין, עדיין השטח בהר הזיתים שבו אפשר למקם את מקום שרפת הפרה מצטמצם לקצת יותר מדונם אחד בלבד.

ברצוני להציע מיקום מדויק לאתר שרפת פרה האדומה בהר הזיתים, התואם לשתי השיטות העיקריות באשר למיקום בית קדש הקדשים בהר הבית. רוב החוקרים נוטים לזהות את האבן העומדת היום תחת כיפת הסלע, ונקראת בפי הערבים ה"צאחרה", כאבן השתיה שעמדה בקדש הקדשים. דעה אחרת, שגם היא רווחת בין החוקרים, טוענת שאבן זו היא מקומו של המזבח החיצון. לצורך הדיון שלנו, אין הבדל בין שתי דעות אלו, שהרי המזבח עמד בקו ישר מזרחה לבית קדש הקדשים, במפלס של שש אמות מתחתיו.

בקו ישר מזרחה מול אבן ה"צאחרה", ובאותו מפלס על הר הזיתים, מצויה היום חצרה של הכנסייה הקתולית, "דומיניוס פלניטי". במקום נערכו חפירות ארכיאולוגיות לפני כ-45 שנה, ובהן נמצאו שרידים של מנזר עתיק. הערכת הארכיאולוגים היא שהמנזר נבנה לאחר הכיבוש הפרסי, כ-550 שנה לאחר חורבן בית שני. מתחת לשרידים של חצר המנזר נמצא בור מים ענקי. ליד החצר נמצאה גת יין מאותה תקופה.

בסיון תש"ס התחלתי לערוך מדידות של בור המים. הצלחתי למדוד את עומקו של הבור - 8 מטר - ולהוריד פנס לתוך הבור דרך פתחו מלמעלה. בשלב זה הופסקה עבודתי על ידי הכמרים השוהים במקום, אך הספקתי לגלות שהממדים של הבור גדולים מאד, ושכל החצר של המנזר עומדת על גבי חלל זה. לפי תיאור המשניות במסכת פרה, נבנו ה"גת" של השרפה ובית הטבילה מעל חלל גדול, כדי

7. עיין במאמר של הרב זלמן קורן "בחצרות בית ה'" (עמ' 319), המופיע בקובץ זיכרון שם עולם, שם הוכיח מהירושלמי שהעזרה עמדה בציר מזרח-מערב, כנגד רוחות העולם.

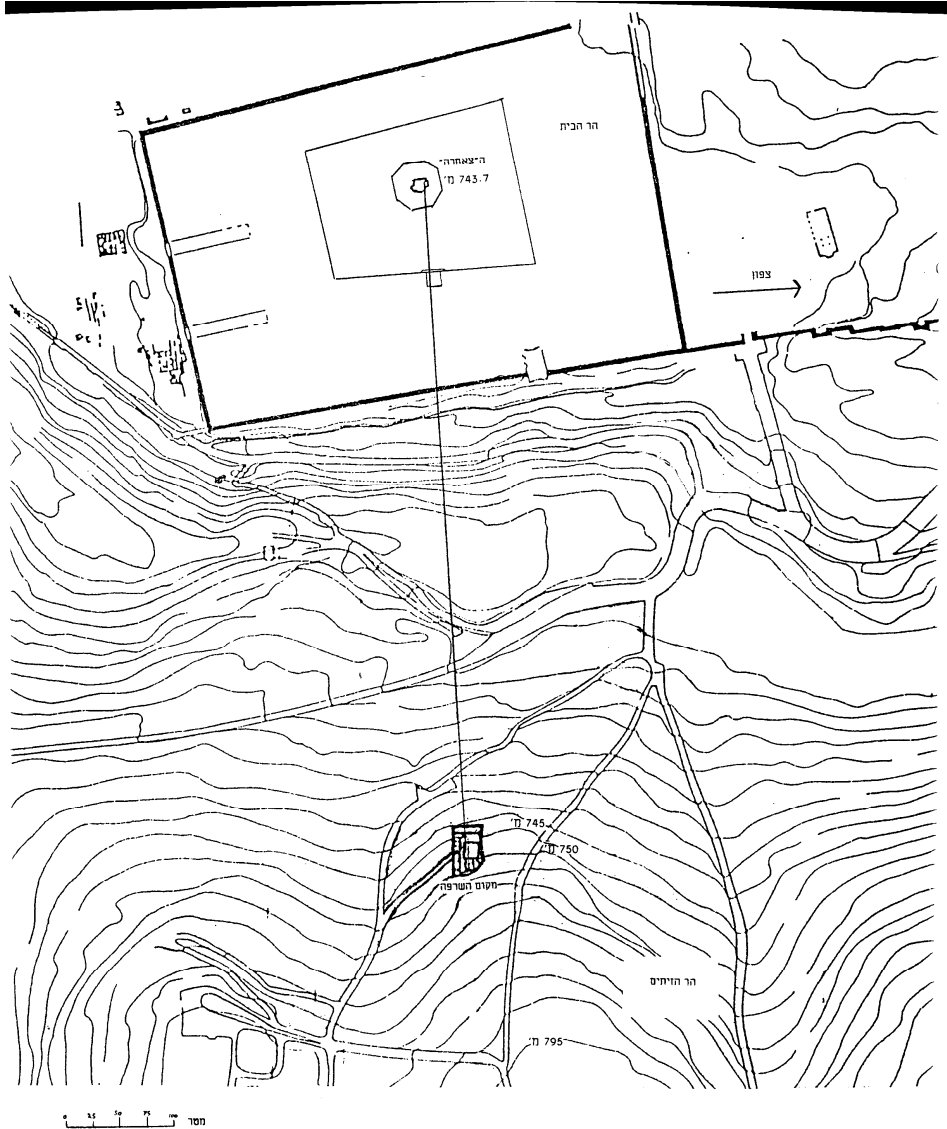
8. למעוניינים: האתר פתוח למבקרים, ואין צורך להיכנס לכנסייה שבמקום.

לחצוץ מפני קבר התהום. הבור שלפנינו מהווה חלל מספיק גדול כדי לבנות על גביו את הגת ואת המקוה הנזכרים. בנוסף, הבור יכול להוות מקור למים שאובים של המקוה.

העובדה שנבנה מנזר על המקום גם היא מחזקת את הזיהוי. התופעה של בניית "מקום קדוש" על גבי שרידים של מקום קדוש לדת אחרת נפוצה מאד בכל רחבי ארץ ישראל. כאמור לעיל, המתחם בהר הזיתים שימש לא רק לשרפת פרה האדומה, אלא גם לשמירת חלק מהאפר לאחר עשייתו. מהמשנה ומהתוספתא (סוף פ"ג) משמע שטמאים היו באים לאותו מקום כדי להיטהר מטומאת מת על ידי הזיית מי חטאת שהוכנו מאותו אפר. אפר הפרה היה בשימוש גם מאות שנה לאחר חורבן הבית, ואם כן יתכן שהמתחם בהר הזיתים המשיך לשמש כמרכז להזיית מי חטאת גם בתקופת האמוראים. נזירים נוצרים שבאו למקום לאחר שהופסק השימוש במתחם, מצאו באתר מקום קדוש ליהודים, ובו מתקנים יעילים לחיי נזיר, כמו בור המים ואולי גם בנינים. גת היין שבנו שם הנזירים מזכירה את "גת" השרפה שעמדה שם במתחם הקדום.

בין אם נקבל את ההשערות האלו ובין אם לאו, דבר אחד הוא ברור: אם ה"צאחרה" היא אבן השתיה או מקום המזבח, כדעת רוב החוקרים, הרי המקום היחיד בהר הזיתים הראוי לשרפת פרה האדומה הוא האתר הזה.

ד. מסורת המובאת בכפתור ופרח

זיהוי זה אינו תואם לכאורה מסורת המובאת בכפתור-ופרח (פ"ו ד"ה מסכת יומא):
אבל הפרה היתה נשרפת בהר המשחה... והוא במזרחה של ירושלים. עוד היום מקובל
המקום ההוא, והוא צפוני לקבר חולדה כמטחוי קשת שפל ממנו מעט.

המקום המזוהה כקבר חולדה הנביאה נמצא בפסגת הר הזיתים, מול החלק הצפוני של הר הבית.
ממקום אחר בספרו, ניתן להסיק ששיעור "כמטחוי קשת" הוא כמאתיים אמות.¹⁰ אם כן, מקום
שרפת הפרה לפי מסורת זו עמד כ-50 מטר יותר גבוה מאתר הכנסיה הנזכרת לעיל, וכ-175 מטר
לצפון.

10. בהמשך פ"ו ד"ה מכל זה יראה. דיון בדבריו עיי' "חצרות בית ה'", ג, ד-ה. ועיי' אוצר-המדרשים (אייזנשטיין) עמ' יט ד"ה ועוד
אינם רואים, ששיעור "מטחוי קשת" הוא מאתיים אמה.

כדי שמסורת זו לא תסתור את הגמרא ביומא, שמקום השרפה עמד מול בית קדשי הקדשים ובאותו מפלס, נצטרך למקם את העזרות ואת ההיכל בקצה הצפוני של הר הבית, במפלס של 50 מטר מעל המפלס הנוכחי של הר הבית! בניגוד לרוב החוקרים.¹¹

נראה שמסורת זו אינה נשענת על אדנים מוצקים. מסורת זו, המובאת בכפתור-ופרח, אין לה איזכור אצל אף אחד מהנוסעים שביקרו בארץ-ישראל לפניו (כפי שצויין בהערה שבמהדורת לונץ). אף המסורת באשר למקומו של קבר חולדה אינה נזכרת על ידי קודמיו, ואף היא מפוקפקת, כפי שציין רבי יהוסף שוארץ: "איך שגגה גדולה ושקר וכזב גדול, והכל נמצא ביד המון עם מבני עמנו, לאמר ולהאמין ששם קבר חולדה הנביאה... ועל אנשים ההולכים שמה להתפלל אני אומר בלשון חכמינו זכרונם לברכה, שהם עובדי עבודה זרה" (תבואת-הארץ עמ' שט).

ה. הצורך בהנמכת הכותל המזרחי של הר הבית

המיקום המשוער הנ"ל יש בו כדי ליישב את קושיית הרדב"ז (הלי ביהב"ח ו,א-ה):
אלא דקשיא לי, שאני רואה הר המשחה גבוה מאד, שאפילו שיהיה כותל המזרח גבוה כשאר כותלי הר הבית, היה יכול לראות פתח ההיכל. שהרי העומד היום בראש הר המשחה רואה את כל הבית תחתיו עמוקה מאד. ולתרץ זה צריך לומר, שלא היו שורפין את הפרה בראש הר המשחה, וגם הבית היה גבוה הרבה ממה שהוא עתה, ולפיכך לא עשו כותל המזרח גבוה כשאר הכתלים.

ועדיין קשה, מה ראו צורך לקבוע את מקום שריפת הפרה באמצע הר הזיתים, ולא בראשו? נראים לי שני תירוצים לדבר:

- א. ראש ההר מול מקום קדש הקדשים הוא כ-50 מטר מעל מפלסה של ה"צאחרה", במרחק של 290 מטר יותר רחוק מאשר האתר שבאותו מפלס של ה"צאחרה". זהו מרחק גדול ב 50% יותר, ובמרחק כזה הרבה יותר קשה לכוון ולראות את פתח ההיכל.
- ב. אילו בחרו בראש הר הזיתים כדי לשרוף שם את הפרה, אמנם היו צריכים להנמיך את כותל המזרחי של הר הבית פחות, אבל היו חייבים אז להנמיך את כתלי עזרת הנשים והעזרה כדי לאפשר לראות מעל גביהם. כנראה שבונה המקדש העדיפו להנמיך את הכותל המזרחי של הר הבית הרבה, מאשר להנמיך את כל שלשת הכתלים במקצת.

11. אמנם כך נקטו דה-ווג (Melchior De Vogue, "Le Temple de Jerusalem") - פריס 1864 - ואשר קאופמן בכמה מאמרים שפרסם בנושא. בספרו "המקדש בירושלים - מסכת מידות" (עמ' 44) הביא קאופמן את דברי כפתור-ופרח כסיוע לשיטתו בענין מקום קודש הקדשים בהר הבית. במאמר אחר ("New Light upon Zion: The plan and Precise Location of the Second Temple" in) כתב שבהכרח מקום שרפת הפרה היה גבוה בהר הזיתים, מפני שאחרת היה צורך להנמיך את הכותל המזרחי של הר הבית יותר מדי, דבר שלא היה רצוי מפני שהר הבית שימש גם כמבצר. אבל דבריו תמוהים מהגמי ביומא, שהכהן הסתכל דרך שער עזרת הנשים ודרך שער ניקנור כדי לראות בפתח ההיכל בשעת הזיית דם הפרה. אשר לחולקים על שיטה זו - ע"י מאמרו של הרב זלמן קורן, "בענין זיהוי הצכרה עם אבן השתייה - תגובה למאמרו של יונתן אדלר", מעלין-בקודש ג' ד עמ' 161-162.